

НАЗВИ ГЛЕЧИКІВ ЖОВТИХ ТА ЛАТАТТЯ БІЛОГО У ЧОРНОБИЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У водоймах Київського Полісся, зокрема на території радіоактивної Чорнобильської зони, поширені одні з найкрасивіших у нашій природі квітів – латаття біле та глечики жовті. Вони занесені до Червоної та Зеленої книг України. Ці рослини родини лататтевих мають довге кореневище, великі білі й жовті квітки і серцеподібне листя, що плаває на поверхні води.

Літературну назву *латаття* за розміром листя рослини пов'язують із *лата* 'шматок, яким зашивають дірки; вставка', *лататий* 'з великим і широким листям' [1: 199-200]. Назва *глечики* мотивована формою квітки рослини.

Говірки як лабораторія природного назвотворення залишаються невичерпним джерелом різноманітних похідних назв, які ґрунтуються на виділенні важливих ознак рослин, покладених в основу їх номінації. Так, у середньополіських говірках Чорнобильщини ці рослини мають такі назви: *л'іл'їя*, *л'іл'їя б'єла*, *макоўк'і*, *вад'анійє макоўк'і*, *макоўка б'єла*, *г'іроўк'і*, *настайаіч'їє г'іроўк'і* 'латаття біле'; *л'іл'їя*, *глєчіки*, *макоўк'і*, *вад'анійє макоўк'і*, *жоўта макоўка*, *г'іроўк'і*, *кн'ск'їє г'іроўк'і*, *балбўтк'і*, *балбўтачк'і*, *корзінк'і* 'глечики жовті'.

Часткова полісемія у номінації цих рослин зумовлена подібністю їх зовнішніх ознак і умовами зростання. В одних населених пунктах обидві рослини мають ту саму назву: *л'іл'їя* (Рз., Рд., Кп., Тер., Ст., Жв., Бр.), *г'іроўк'і* (Бн., Пр.), *макоўк'і* (Оп.,

Тар., Жв.); в інших – назви рослин протиставлені, зокрема за означенням (першою у парі подана назва латаття білого, другою – глечиків жовтих): *настайайшч'ііе г'іроўк'і – кон'ск'ііе г'іроўк'і* (Ус., Ст. Ш.), *г'іроўк'і поўнийе – г'іроўк'і непоўнийе, шалуд'івийе* (Зм.), *макаўка б'ела – макаўка жоўта* (Кп.). У деяких говірках на позначення латаття білого та глечиків жовтих паралельно з протиставними існує і спільна назва – *вад'анійе макаўк'і* (Кп.).

У говірках збережено чимало давніх назв рослин, мотивація яких не зрозуміла сучасним мовцям. Такими лексемами є *слука* 'цибуля ведмежа', *шил'ага*, *молож* 'різновиди верби', *скулав'е з'ел'е* 'болотяна трав'яниста рослина із жовтими квітками' тощо. Так, затемнену внутрішню форму має ботанічна назва *г'іроўк'і*. Українським говіркам, зокрема й поліським, відомі номени *гір'я*, *гір'явий* 'низько обстрижений' [3: 283-284]. Аналогічні значення цих лексем зафіксовано в інших слов'янських мовах: бр. *гіра* 'волосся, чуб', рос. *гір'я* 'обстрижене волосся, обстрижена голова'. Від цієї основи внаслідок метафоричного перенесення за подібністю утворився іменник *гірка* 'нижня широка частина горщика', 'горщик з відбитою верхньою частиною'. Ймовірно, саме форма квітки рослини, її подібність до горщика лежить в основі номінації болотяних квіток (пор. білоруські назви білоцвітого латаття – *г'орочк'і*, *г'ірачк'і* [2: к. 98], а також назви латаття білого та глечиків жовтих в інших українських говірках: *кувшинки*, *кувшинчики*, *кубишка*, *глечики*, *гладишечки*, *банки жовті*, *банки білі*).

Семантично непрозорою є й інша назва глечиків та латаття – *балбу́тк'і*, *балбу́тачк'і*. У чорнобильських говірках ці лексеми засвідчено й з іншими значеннями: *балбу́то́чк'і* 'квітка, яка ще не розпустилася, зав'язь', *балбу́тк'і*, *балбу́тачк'і* 'калюжниця болотна'. Етимологію лексем не встановлено.

Формально прозорою є модель, за якою утворилась інша діалектна назва латаття та глечиків – *макаўка* < *мак*. Мотив номінації мовці пояснюють так: *перецв'іт'е / а тод'е така шипухта йак го'лоўка маку така ца // атод'е його розломл'уйем ітам ўже дуже добре* (Тар.); *макаўк'і то́чно йак гарод'ана макоўка* // (Оп.); *мак найе́й сма́чний // йак вана́ ацв'іт'е / така макаўка в'ел'іка іта́к'і вкўсни солодк'ісолодк'і мак / дакмі е́то брод'ім і ловл'ім макаўк'і* // (Б. С.). Говіркова

назва має прозору мотивацію: подібність плоду однієї рослини до плоду іншої рослини: після цвітіння квітка виганяє плід, зовні подібний до голівки маку. Солодкий пилок латаття білого, на відміну від пилку глечиків жовтих, діти вживали в їжу (ймовірно, мотивація назви *макоўка* за придатністю до вживання в їжу має народноетимологічне коріння). На цьому ґрунтується порівняння квітки латаття з маківкою (пор. назви пилку латаття білого – *мак, кайка*), а також протиставлення *настайа́шч'і́е г'іроўк'і – кон'ск'і́е г'іроўк'і* (Ус., Ст. Ш.), *л'іл'ейі л'удск'і́е – л'іл'ейі кон'ск'і́е* (Бч.) та ін. Означення *кінський* має семантику 'непридатний для використання'.

У чорнобильських говірках латаття біле та глечики жовті називають *лілями*. Лексема запозичена в українську мову з латинської через німецьке посередництво [1: 261] і перенесена на назви латаття та глечиків з огляду на подібність їхніх квіток до квітки лілії.

Метафоричною з походження є назва глечиків жовтих – *корзінк'і*, яка утворилась унаслідок асоціативного зіставлення форми квіток рослини з відповідним предметом.

У чорнобильських говірках на позначення листя латаття та глечиків спорадично вживають давню з походження лексему *лопух*, якою зазвичай називають рослину *Arctium lappa* L. У чорнобильських говірках назва *лопух* багатозначна: 'лопух справжній', 'калюжниця болотна', 'листя латаття' та 'листя глечиків'. В основі цих номінацій – розмір листя рослин; наприклад, автори Етимологічного словника української мови зазначають, що у праслов'янській мові слово *лопух* (псл. **lorixъ*), що походить від основи **lopъ* (**lap-*) 'лист', означало рослину з великим і широким листям [1: 289]. Можливо, відбулося перенесення за подібністю назви *лопух* 'калюжниця болотна' > *лопух* 'листя латаття і глечиків', оскільки в чорнобильських говірках *лопухом* частіше називають іншу рослину із золотисто-жовтим цвітом і чималими листками – калюжницю болотну.

Отже, у номінації латаття білого та глечиків жовтих переважає мотивація назв рослин за зовнішніми характерними ознаками (формою квітки, плоду чи розміром листя рослини), часто із розрізненням за кольором чи придатністю / непридатністю для використання людиною. При цьому назви переважно сягають праслов'янської мови, і лише деякі є запозиченнями.

1. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1989. – Т. 3.
2. Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті. – К., 1985.
3. Словарь української мови / Упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1958.

Умовні позначення говірок

Чернігівський р-н Київської обл.

Бн. – Бенівка

Бр. – Буряківка

Бч. – Бички

Зм. – Зимовище

Кп. – Куповате

Оп. – Опачичі

Пр. – Паришів

Рд. – Рудьки

Рз. – Розсоха

Ст. Ш. – Старі Шепеличі

Ус. – Усів

Поліський р-н Київської обл.

Дб. – Діброва

Жв. – Жовтневе

З. П. – Зелена Поляна

Ст. – Стебли

Тар. – Тараси

Тер. – Терехи

Гомельська обл., Білорусь

Б. С. – Біла Сорока